

Latinka Perović (1933. – 2022.)

Vrlo se rijetko događa da bivši visokopozicionirani političari naprave iznimnu znanstvenu karijeru. Njihovi su dosezi u pravilu svedeni na memorarsku obranu vlastitih političkih pozicija, u čemu se obično koriste i tuđim autorskim uslugama. Ako se uzme u obzir da je u konkretnom slučaju riječ i o osobi koja je u jednostranačkom sustavu bila uklonjena sa svoje političke dužnosti i punih joj je 11 godina bilo zabranjeno objavljivanje, onda takav slučaj zaslužuje posebnu pozornost.

Latinka Perović, koja nas je napustila u prosincu 2022., doista je slučaj koji potvrđuje tezu da za građenje znanstvene karijere u zrelim godinama, ali i u krajnje nepovoljnim okolnostima, nema nepremostivih prepreka. Latinka, koju su isključivo imenom, kao i njezin hrvatski pandan Savku, zvali oni koji su je poštovali i oni koji su je uporno osporavali, u posljednja je četiri desetljeća u historiografskim krugovima stekla reputaciju koja je daleko nadilazila srbijanske granice. Bila je rado viđen gost i na brojnim znanstvenim skupovima i promocijama u Hrvatskoj, gdje je još od davnajšnjega prijateljavanja sa spomenutom proljećarkom Savkom Dabčević-Kučar imala mnogo poštovatelja i suradnika. Razlog tome nije bilo samo Latinkino sustavno i vrlo glasno suprotstavljanje velikosrpskim ideologijama i na tome zasnovanim beogradskim vladajućim garniturama. Često je važnija bila snaga i konzistentnost njezinih znanstvenih argumenata. Vrijeme je pokazalo da ona nije bila političarka u znanosti, već znanstvenica koja je stjecajem okolnosti dio karijere provela u politici. Golema je to kvalitativna razlika.

Beogradska je povjesničarka sklonost autorskom radu počela iskazivati još 1960-ih, kad je politički angažman u Savezu komunista Srbije usmjeravala prema reformskim procesima i željenoj transformaciji kulture u socijalističkim okolnostima. Zato je s puno energije i svježih ideja 1968. prihvatila prestižnu dužnost sekretara Centralnoga komiteta Saveza komunista Srbije, zahvaljujući čemu je po rangu bila druga najvažnija politička ličnost u Srbiji, odmah iza predsjednika toga tijela Marka Nikezića. Njih je dvoje povezivalo idealističko uvjerenje da je Srbiju, ali i federalnu Jugoslaviju u cjelini, moguće preobraziti u moderno društvo, u čemu je posebno važan bio proces postupne demokratizacije i liberalizacije dotad boljševičkom teorijom i praksom opterećene Partije. Bio je to trnovit put, zapravo i nemoguća misija, jer su u partijskom i državnom vrhu, u čemu je i Srbija bila tipičan primjer, dominirali konzervativci i dogmatici, koji nisu shvaćali da se svijet u međuvremenu promijenio i da su u funkcioniranju društva neophodne radikalne promjene.

Latinka je uvidjela da je Partija već tada izgubila svoju toliko naglašavanu avangardnu ulogu i da jednostranačke strukture ne mogu zamijeniti pravo građanina na slobodno izražavanje i djelovanje. Nije, međutim, bila svjesna da demokratizacijom jednoga tradicionalnog, gospodarski nerazvijenog i velikonacionalnim ideologijama opterećenog društva u prvi plan ne izlaze re-

formisti i vizionari, okrenuti razvoju i svakovrсноj modernizaciji. Glasniji i uporniji bili su oni koji su, s jedne strane, zagovarali vraćanje na krute partijske kontrolne mehanizme, ili, s druge, na ultranacionalističke projekte koji nisu priznavali međunacionalnu zbilju federalne Jugoslavije. Zato je i grupa oko Nikezića i Latinke i nazvana liberalima, jer je to u komunističkoj retorici imalo izrazito negativnu konotaciju, iako taj pojam nije imao puno zajedničkoga s izvornim politološkim značenjem.

Kad su na sličnim projektima pali hrvatski proljećari, bilo je jasno da Tito i dogmatske snage, velikim dijelom i u samoj Srbiji, stežu i obruč oko Nikezića i Latinke, kojima potpora tamošnjih „europejaca” nije mogla biti od veće koristi. Interesantno je da beogradski liberali u turbulentnoj 1971. nisu napadali hrvatske proljećare, svjesni da ih čvrsto povezuju reformske ideje, što je značilo da imaju i iste protivnike. Latinka nije imala dvojbe ni oko same biti nacionalnoga pitanja na jugoslavenskim prostorima. Smatrala je, o čemu je pisala u svojoj knjizi *Od centralizma do federalizma*, da je cjelovita nacionalna emancipacija još od međuratnoga razdoblja bila temelj opstanka jugoslavenske države. Vratimo li se, ipak, razlikama između liberala i proljećara, one su se najvećim dijelom ogledale u poimanju gospodarskoga sustava, jer je beogradski krug inzistirao na centraliziranom bankarsko-investicijskom sustavu i kontroli izvozno-uvoznih tvrtki. Bilo je izvjesno da će oni koji su uz Titovu pomoć 1972. srušili liberalne budućnost temeljiti na ideološkim floskulama, a ne osmišljenim razvojnim konceptima, što je neizbježno jačalo etatizam i prizivalo buđenje velikosrpskih programa.

Latinka je u svojim analizama propasti federacije, mahom sadržanim u knjizi *Zatvaranje kruga: ishod rasepa 1971.-1972.*, ustvrdila da su upravo spomenute smjene, kao i negativno određivanje ideja na kojima su te politike bile zasnovane, Jugoslaviji oduzeli budućnost. Slijedile su opore, na kraju i krvave, godine propadanja. Građani su i nadalje ostajali bez niza prava i sloboda, a vlast se umjesto jedne stranački kontrolirane i centralizirane države prenosila na njih šest, a u srbijanskom slučaju zbog autonomnih pokrajina ukupno osam. Svatko je svakome, kako je to i Latinka uočila, postao za sve kriv. Nacionalne su elite pak takvo prebacivanje odgovornosti i nesposobnost pronalazjenja racionalnih rješenja pretvarale u međunacionalne osude, netolerancije i mržnje, na kraju i prizivanje pogroma. Autorica je sve to 2015. briljantno opisala u svojoj opsežnoj monografiji *Dominantna i neželjena elita: beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX-XXI vek)*. Principijelno gledano, šteta je što tako bolno suočavanje s vlastitim intelektualnim krugovima nije napravljeno i u drugim nacionalnim zajednicama na bivšim jugoslavenskim prostorima. No, svatko za svoja mitologiziranja nalazi više opravdanja, a latinke, shvaćene kao opća imenica s malim „l”, iznimno su rijetke pojave. U nekim se sredinama nikad nisu ni dogodile. Svojevrsni hendikep srbijanske povjesničarke ogledao se u bizarnoj spoznaji da je i njezino ime u ortodoksnoj pravoslavnoj nomenklaturi zvučalo odviše zapadnjački, kao da je riječ o nečemu nametnom izvana.

Koliko je teško bilo, gotovo na sizifovskoj razini, boriti se za modernizaciju i demitologizaciju srbijanskoga društva dovoljno govore brojne, desetljećima vođene polemike u tamošnjoj javnosti. Latinka je u njima najčešće svođena na zajedničku ideološku etiketu – izdajica. Dok je Dobrića Ćosić slavljeno kao „otac nacije”, tako da je na krilima vlastitoga egoizma „probudene” Srbe ponosno vodio u svesrpske ratove, na kraju i u politički ponor, Latinka je kao njegov antipod sustavno napadana i zdesna i slijeva. Prvima je bila baš sve ono što osviješteni Srbin ne smije biti. Drugi su s podjednakom razinom odbojnosti tvrdili da je dubljim ulaženjem u liberalne i demokratske vrijednosti, zacijelo u najvećoj mjeri sadržanim u svojedobnom konceptu eurokomunizma, iznevjerila i izvorne komunističke ideale, pogotovo kad se svesrdno zalagala i za tržišno gospodarstvo. Teško je bilo boriti se na dvije fronte, možda još teže na potonjoj, koja se nikad nije ozbiljnije odmaknula od boljševizacije komunističkoga pokreta, ali i protiv disidentske praksisovske ljevice, ponosne što je svojim egalitarističkim idejama još od studentskoga bunta 1968. pridonijela slomu jugoslavenskih reformskih projekata.

Potrebno je naglasiti da dogmatska ljevica nije s pretjeranim odobravanjem gledala na Latinkine historiografske radove, mahom objavljivane 80-ih i početkom 90-ih godina. Bavila se genezom socijalističke misli u Srbiji, počevši od XIX. stoljeća, s naglaskom na ruske ideološke utjecaje. U nekim od svojih ključnih radova komparirala ih je s novooblikovanim komunističkim idejama i dolazila do zaključka da ni stoljeće poslije nisu bile po volji partijskim teoretičarima.

U takvu je ideološkom osvješćivanju njezina zacijelo najvažnija knjiga bila 1988. objavljena *Planirana revolucija*. Detaljno analizirajući radove narodnjaka i anarhista, s naglaskom na ruski jakobinizam i blankizam, ustvrdila je da je to cjelovitije i konzistentnije izvorište boljševizma od samoga marksizma. Još bi točnije, prema njezinu mišljenju, bilo ustvrditi da je boljševizam svojim ideološkim i praktičnim radikalizmom zapravo predstavljao po povijesnim rezultatima tragičnu devijaciju klasičnoga poimanja marksizma koji su oblikovali Marx i Engels, jer je bio potpuno prilagođen nerazvijenom, ruralnom, neobrazovanom i represivnom društvu kakvo je u drugoj polovini XIX. stoljeća bilo ono rusko. Jedino je tu bilo moguće promovirati i na krajnje nasilan način provoditi krajnje radikalne koncepte o „društvu totalne jednakosti – ekonomske, moralne, kao i umne”, gdje je temeljno načelo bilo da cilj, koliko god brutalan, „opravdava sredstvo”.

Rezultat je bio razvoj u osnovi „terorističke partije”, predvođene „čvrstom organizacijom revolucionara”, koja će se dokopati „državne mašine i pomoću diktature revolucionarne države preurediti društvo” prema vlastitome modelu. Tko god se suprotstavljao takvu voluntarizmu, morao je biti uklonjen sa scene, vrlo često i fizički. Tragedija komunističkoga pokreta ogledala se u tome što su takve koncepte nekritički prihvatili tvorci ruske Komunističke partije, pa je boljševizam, terminski povezan s lenjinizmom i staljinizmom, preko Kominterne postao globalni fenomen. Svojom je krutošću i bezobzir-

nošću, kao i promašenim ekonomskim rješenjima, izazvao golema stradanja, među ostalim i na jugoslavenskim prostorima. Latinka se u svojem reformskom političkom djelovanju zalagala za odbacivanje svih natruha boljševičke teorije i prakse, što joj je zarana donosilo brojne osporavatelje. Posebno je to došlo do izražaja kad je u srbijanskim okolnostima klasna komponenta zaminjena onom nacionalnom, ali uz zadržavanje provjerenih i iznimno efikasnih boljševičkih metoda političkoga djelovanja.

Zato su u Miloševićevo vrijeme gotovo svi protivnici velikosrpskih projekata nestajali s političke pozornice boljševičkom metodologijom unutarpartijskih lobiranja i javnih hajki, a neki su, poput Ivana Stambolića, i likvidirani. Kao praksa je to prenošeno i na postmiloševićevsko razdoblje, kad je u atentatu ubijen Zoran Đinđić, jedna od rijetkih političkih osoba za koju je Latinka, unatoč njegovu koketiranju s Ćosićevskim opcijama, vjerovala da može napraviti barem neki otklon od tradicionalizma i velikodržavlja.

Latinku su, da bi naglašavali opreku s Ćosićevim viđenjima „svih Srba u jednoj državi”, s pravom proglašavali majkom „druge Srbije”, one malobrojne građanske. Nije u tome imala pretjerani uspjeh, jer su građanski koncepti u postđinđićevskom razdoblju, pogotovo nakon dolaska Tomislava Nikolića i Aleksandra Vučića, krajnje minorizirani. Osobno je prokazivana kao „srbijanska maćeha” i ismijavana kao „baba Lata”, stalno se nalazeći na meti režimskih tabloida, ponekad i relevantnih političkih glasila. Države u kojima dominira nedemokratsko ozračje ne trpe da netko uporno govori da su ponajviše same krive za ono što im se opetovano događa.

Razumljivo je da je, godinama unatoč, mentalno svježa Latinka Perović do posljednjega trenutka ostala „crvena krpa” aktualnom beogradskom režimu. Ona je upozoravala da bi se Srbija trebala okrenuti europskim integracijama, da je Europska unija jedini racionalni put kojim bi ta zemlja, tijekom ukrajinske tragedije opterećena i iracionalnim rusofilstvom, trebala krenuti. Nije, doduše, u tome bila optimistična. Još je prije desetak godina ustvrdila da njezina država nije prepoznala međunarodne političke i razvojne trendove: „Prokockali smo šansu, prijeti nam nestanak.” Danas, u žrvnju putinovske psihoze i vječne kosovske traume, Latinkina se misao doima jedinom realpolitikom koja bi u srbijanskoj šizofrenoj zbilji nudila ikakve nade.

Željko Krušelj